

tika osobnosti, jej rozvoja, formovania a perspektív v podmienkach spravodlivého sociálneho systému — socializmu sa stáva predmetom „úvah“ a „analýz“ buržoázných teoretikov a slúži ako nástroj boja buržoáznej ideológie proti marxizmu-leninizmu a marxistickej teórii osobnosti. Veľmi výstižne sa ukazuje v tejto kapitole na to, že buržoázni ideológovia a revizionisti sa snažia pripísať na vrub socialistickému kolektivismu všetky negatívne javy, ktoré sú v skutočnosti vlastné kapitalizmu, ako napríklad štandardizácia, nivelizácia osobnosti, konformizmus, odcudzenie, reglementácia konania a myslenia osobnosti, ktoré znižujú človeka na púheho vykonávateľa sociálnych rolí atď. Veľmi podnetné myšlienky sa nachádzajú i v tej časti záverečnej kapitoly, kde sa kriticky hodnotí pokus buržoázných teoretikov prekrucovať Marxove učenie o odcudzení a interpretovať ho v duchu existencializmu. V tomto zmysle preto túto kategóriu odtrhávajú od konkrétnych spoločenských vzťahov a modifikujú ju v akúsi večnú a nemennú kategóriu, vyjadrujúcu podmienky ľudského bytia v akejkolvek spoločnosti. V prácach týchto v podstate apologé-

tov kapitalizmu sa socializmus označuje ako „odcudzená spoločnosť“, v ktorej sa odcudzenie nielenže neprekonáva, ale naopak zosiluje a vznikajú, vytvárajú sa v ňom vraj jeho nové formy. Správne a veľmi výstižne autori práce k tomuto poznamenávajú, že tieto pokusy a snahy „využívať“, dodajme skôr zneužívať pojem odcudzenia na charakterizovanie socialistických pomerov slúži na zakrývanie základného rozporu súčasnej epochy — rozporu medzi kapitalizmom a socializmom a na funkčné zamieňanie tohto rozporu iným, akoby existujúcim medzi humanizmom a vedecko-technickým pokrokom, medzi humanizmom a plánovaním, medzi humanizmom a spoločenskými inštitúciami atď. (s. 336)

Záverom možno povedať, že zborník *Socializmus a osobnosť* skutočne predstavuje obsahovo a štruktúrne ucelenú prácu, ktorá je prínosom pre marxistický spoločenskovedný front a svojím skoro až encyklopedickým záberom splní požiadavky odborníkov — vedeckých pracovníkov rôznych spoločenskovedných disciplín, zaoberajúcich sa problematikou osobnosti.

K. Kollár

KOMPLEXNE O AKTUÁLNYCH PROBLÉMOCH SOCIALISTICKÉHO VĚDOMIA

J. MUŽÍK a kolektív: Dialektika formování socialistického vědomí. Praha 1981, 439 s.

Predmetom záujmu, ktorý v oblasti spoločensko-politickej a teoretickej aktivity vystúpil za posledné obdobie markantne do popredia, je problém vedomia socialistickej spoločnosti, konkrétnejšie socialistického uvedomenia. Tento záujem zrejme vyvolalo určité napätie, ktoré existuje a pociťuje sa vo vzťahu medzi ekonomickým

základom súčasnej socialistickej spoločnosti a sférou jej duchovného života, ako aj následným zákonitým vynorením sa subjektívneho faktora ako momentu, ktorý v súčasnosti reálne a podstatne zasahuje do procesu jej vývoja.

V teoretickej podobe sa tento pohyb zaznamenáva diferencovaním a

hľadáním súvislostí medzi vedomím *socialistickej spoločnosti a socialistickým* vedomím, prípadne uvedomením, snahou o vystihnutie reálnej dialektiky medzi subjektívnymi a objektívnymi faktormi spoločenského pohybu, ako aj vzťahu medzi spoločenským a individuálnym vedomím.

Zdá sa, že na ceste k riešeniu týchto aktuálnych problémov treba v záujme použiteľnosti, funkčnosti a operatívnej jeho výsledkov zodpovedne vymedziť základné metodologické východiská ich skúmania na úrovni kategoriálnej a pojmovej a v ďalšom rozvinúť intenzívnu konfrontáciu dosiahnutých výsledkov s konkrétnou socialistickou skutočnosťou. Iba proces takejto konfrontácie zaručuje totiž možnosti ďalšieho tvorivého rozvíjania teórie, ktoré je predpokladom k tomu, že sa teória stane relevantným nástrojom pretvárania konkrétnej súčasnosti v skutočne marxovskom a marxistickom zmysle.

K prvej fáze tohto procesu s významným naznačením možnosti prechodu k druhej fáze sa svojím obsahom i zameraním hlási aj rozsiahla publikácia *Dialektika formování socialistického vědomí*.

Kolektív autorov tu pod vedením J. Mužíka pristupuje k problematike zhruba z troch základných rovín:

1. Skúmaním základov socialistického uvedomenia tak v ideologickej, ako aj ekonomickej oblasti a jeho miesta v živote spoločnosti (kapitoly 1. J. Mužík: Marxizmus-leninizmus — ideový základ socialistického uvedomenia; 2. L. Hrzal: Ideologický boj o socialistické uvedomenie ľudu; 3. J. Netopilík: Vedecký svetový názor v systéme duchovného života; 4. Z. Munzlinger Dialektika objektívnych a subjektívnych faktorov formovania socialistického uvedomenia).

2. Skúmaním možnosti formovať socialistické uvedomenie v procese výchovy

a vzdelania na všeobecnej úrovni (kapitoly 5. P. P. Lopata — J. V. Poročuňková: Komplexný prístup k organizovaniu výchovy — významný predpoklad pre formovanie všestranne vyspelého človeka; 6. J. Pecen: Miesto a úloha vzdelania v rozvinutej socialistickej spoločnosti; 7. V. Grulich: Úloha výchovy pri utváraní socialistického presvedčenia;).

3. Skúmaním obsahových zložiek socialistického uvedomenia a možností ich formovania (kapitoly 8. J. Loukotka: Formovanie vedeckého svetového názoru a komunistická morálka; 9. J. Zvara: Internacionalizmus a vlastenectvo — podstatná zložka ideového obsahu socialistického uvedomenia; 10. I. Hodovský: Vedeckoateistická výchova k vedeckému svetovému názoru; 11. F. Kozel: Kolektívizmus vo vedomí a konaní socialistického človeka; 12. V. Brožík: Úloha umenia pri formovaní svetového názoru a estetického vedomia socialistického človeka). 13. kapitola — V. Vltavský: Reálny humanizmus — najhlbší zmysel nového socialistického spôsobu života — predstavuje logické vyústenie štruktúry práce, pretože ukazuje na charakter zamerania spoločensko-politickej aktivity v marxistickom chápaní a tým sprostredkované aj na cieľ samej publikácie.

V prvej z troch vedných rovín a teda i okruhov problémov vystupuje stanovenie metodologických východísk skúmania do popredia najzreteľnejšie. Autori tu skúmajú spoločensko-ekonomickú základňu socialistického uvedomenia, prepojenie marxisticko-leninského svetonázoru a socialistického uvedomenia a na všeobecnejšej rovine jeho objektívnu podmienenosť a subjektívny rozmer, ktorý vystupuje do popredia v procese jeho formovania.

Logika analýzy ukazuje, že autorom zrejme išlo o hľadanie a formulovanie *základných* vzťahov a súvislostí. V zmysle tejto snahy chápeme

potom i vymedzenie vzťahu medzi socialistickým uvedomením a jeho spoločensko-ekonomickou základňou z perspektívy definovania vzťahu medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím: „Aby bolo možné skúmať a odhaliť podstatu a spoločenský obsah javov spoločenského vedomia, musíme analyzovať spoločenské bytie, ktorého odrazom sú tieto javy.“ (s. 16) Takéto vymedzenie skutočne naznačuje smer ďalšieho skúmania problému, pravda s podmienkou, že prekročí rámec postulovania základných súvislostí a zakotví v skutočne diferencovanej a detailnej analýze (nevylučujúc ani participáciu iných spoločenských vied) spoločenského bytia súčasnej spoločnosti a jednotlivca.

Aj skúmanie prežívania typov iných svetonázorových sústav v socialistickej spoločnosti prekračuje na takomto základe konštatovanie zaostávania spoločenského vedomia za spoločenským bytím, prípadne pôsobenia marxizmu cudzích vplyvov (autormi takto vymedzené na s. 36 a nasl. a najmä na s. 85—86) a presúva sa k zisťovaniu konkrétnych objektívne existujúcich faktorov, ktoré vyživujú takéto vedomie. Smeruje totiž k chápaniu ideológie nielen ako zosystematizovaného komplexu názorov, myšlienok a predstáv triedy o sebe samej, ale najmä ako *funkcie* spoločenského vedomia, ktorá prestupuje celú jeho štruktúru a určitým spôsobom sa tak vynára na každom jeho stupni a v každej jeho forme.

Ideologický boj potom predstavuje nielen kladenie jednej ideológie proti druhej, ale aj zápas o ideológiu na všetkých týchto stupňoch a úrovniach, ba predovšetkým práve na nich. Tak to napokon naznačujú aj autori v 2. kapitole na s. 128—129.

Zasadené do rámca dialektiky objektívnych a subjektívnych faktorov formovania socialistickeho uvedomenia,

ešte naliehavejšie a zreteľnejšie vystupujú do popredia problémy napätia a disonancie medzi želaným a existujúcim. Predpoklady k nastoleniu a uchopeniu problému na tejto úrovni vytvára precizovanie a diferencovanie pojmov *vedomie-vedomelosť-socialistická uvedomelosť* (s. 156), ako aj rozvinutie predstavy o tom, čo predstavuje a do čoho vyúsťuje proces formovania socialistickej uvedomelosti. (s. 161 a nasl.) Niektoré časti tu priam nútia k plodnej konfrontácii teoretických záverov marxisticko-lenínskej teórie v tejto oblasti so systémom existujúcich spoločenských vzťahov, keďže práve oni sú kanálom, ktorým sa tieto predstavy dostávajú do vedomia ľudí. Netreba azda zvlášť zdôrazňovať, že iba v prípade adekvátnosti týmto spoločenským vzťahom majú tieto myšlienkové štruktúry nádej uplatniť sa ako konatívny rozmer vedomia.

Posun v analýze problému predstavuje skúmanie možnosti formovania socialistickeho uvedomenia v procese výchovy a vzdelávania, ktoré v publikácii tvorí ďalší tematický okruh. Multidimenzionálnosť samého fenoménu socialistickeho uvedomenia tu vyúsťuje do nevyhnutnosti komplexného spôsobu jeho formovania.

Autori vymedzujú základné súvislosti medzi jednotlivými typmi výchovy a ich prepojenia z hľadiska efektívnosti výchovnej práce ako celku. (s. 198 a nasl.) S logickou dôslednosťou vystupuje v tejto časti do popredia subjektívny faktor, pretože výchova je miestom, kde vzťah medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím podlieha aktívnemu zásahu a kde sa tak vytvára aktuálna možnosť formovania spoločenského aj individuálneho vedomia. Z hľadiska cieľa a obsahu publikácie považujeme preto tieto jej časti za podstatné.

Aj v nich pokračuje analýza v lí-

nií vymedzovania primárnych problémov a súvislostí, čím vytvára solídny základ pre nevyhnutnú následnú analýzu procesov *konkrétnej* výchovy v *konkrétnych* podmienkach pôsobenia *konkrétnych* subjektívnych a objektívnych faktorov.

Poznatok, že na procese výchovy k socialistickému uvedomeniu sa zúčastňujú rôzne faktory (vedomosti prechádzajúce v presvedčenie, záujmy, potreby, motívy) má v rámci marxistickej teórie nepopierateľnú platnosť, avšak pre praktický dopad v našej súčasnej spoločenskej skutočnosti má nepochybný význam i skúmanie existujúcich disproporcií medzi socialistickým spôsobom výroby, systémom spoločenských vzťahov či záujmami, motívmi a ideálmi človeka v súčasnej socialistickej spoločnosti.

Táto orientácia je zrejme v súlade aj so zámermi autorov publikácie, ktorí napríklad o ideáli ako konštitutívnej zložke socialistického presvedčenia tvrdia, že „nevzniká vo vedomí ľudí mechanicky iba vplyvom sociálneho prostredia a výchovy, ale výberove; je výrazom samostatného hodnotenia životných situácií a sociálnych javov, voľby určitých hodnôt, ktoré sú najbližšie záujmom, snahám a cieľom človeka“. (s. 255) Dá sa teda predpokladať, že konečným záujmom autorov je odhaľovanie aj týchto mikromechanismov, ktoré je z hľadiska spoločensko-praktického dopadu marxistickej teórie v súčasnosti azda najdôležitejšie. Ich vlastná analýza postavenia výchovy (či už ateistickej alebo mravnej atď.) a vzdelania v procese formovania socialistického uvedomenia predstavuje z tohto hľadiska spoľahlivý východiskový bod naznačeného úsilia.

V tomto zmysle chápeme aj ich hodnotenie premeny svetonázoru, morálnych zásad a hodnôt na vnútorné presvedčenie, ako i premenu noriem komunistickej morálky na uvedomenie

regulatívy konania. (s. 284 a nasl.)

Na možnosti a úlohy, ktoré z tohto pohľadu vyplývajú pre rôzne typy výchovy, upozorňujú autori pri ich jednotlivom skúmaní. Podnetnou v tomto smere je najmä štúdia mapujúca možnosti umenia a estetickej výchovy, ktorá zasvätenou analýzou približuje cesty, ktorým sa v literatúre doteraz nevenovalo príliš veľa pozornosti. (s. 380 a nasl.)

Požiadavky, ktoré z hľadiska ďalšieho prehĺbenia a precizovania výsledkov doterajších analýz v oblasti spoločenského vedomia vyplývajú pre marxistickú teóriu, sú vo všeobecnej podobe explicitne formulované v časti venovanej problémom komunistickej morálky a mravnej výchovy. Svojou direktívnosťou však určujú aj spôsob, akým treba pristupovať ku skúmaniu a formovaniu všetkých zložiek socialistického uvedomenia. Ide najmä o také požiadavky, ako je diferencovanejšie preskúmanie prežívania maloburžoáznej morálky na pozadí celkového životného spôsobu ľudí (s. 292), ďalej zohľadňovanie určitých objektívne existujúcich rozporov v rámci socialistickej spoločnosti (s. 293), ako aj o podrobnejšie zhodnotenie mechanizmu uplatňovania makrospoločenských premien vo vedomí jednotlivca prostredníctvom mikrospoločenských štruktúr, ktoré ho najsilnejšie ovplyvňujú. (s. 294) V neposlednom rade je to aj zohľadnenie a stanovenie určitých psychologických zákonitostí, ktoré ovládajú utváranie osobnosti, najmä systém jej zložitej autoregulácie. (s. 295)

Zdá sa, že tieto požiadavky naznačujú smer, ktorým sa nevyhnutne bude uberať ďalšia teoretická práca v tejto oblasti.

Otázky výchovy a vzdelania v súvislosti s formovaním socialistického uvedomenia, riešené doteraz na všeobecnej úrovni, nadobúdajú konkrétnej-

šiu podobu pri ich aplikácii na jednotlivé obsahové zložky socialistického uvedomenia (internacionalizmus, vlastenectvo, kolektivismus atď.) Skúmanie ich podstaty a možností výchovného vplyvu pri ich formovaní predstavuje zároveň náplň tretieho tematického okruhu publikácie.

Tieto časti viac ako iné navodzujú predstavu o tom, že naplňovanie spomenutých zložiek socialistického uvedomenia konkrétnym reálnym obsahom vyžaduje prekročiť rámec uvažovania na všeobecno-teoretickej úrovni smerom k analýze, ktorú sme naznačili. Predstavujú totiž platformu, kde sa účinnosť výchovno-vzdelávacieho procesu prejavuje najaktuálnejšie a najživšie a kde aj prípadné rozpory medzi teóriou a praxou majú najnepriaznivejší dosah z hľadiska súčasnej spoločensko-politickej praxe. Autori im teda oprávnené ve-

nújú pozornosť vyjasňovaním ich obsahu a spôsobu ich spoločenskej podmienenosti.

Zmyslom a cieľom celej historicko-spoločenskej praxe socializmu je nepochybne reálny humanizmus, tak ako je vymedzený v rámci poslednej, záverečnej štúdie. Súčasťou jeho uskuutočňovania je nevyhnutne aj teoretická reflexia procesov a pohybov, prebiehajúcich v spoločnosti na rôznych úrovniach. Pravda, iba za predpokladu, že sa táto reflexia stane účinným nástrojom ich následného cieľavedomého regulovania a ovládania.

Je základným prínosom a kladom recenzovanej publikácie, že k takémuto typu reflexie otvára cestu jasným a zreteľným postulovaním základných teoreticko-metodologických princípov a východísk.

Lubica Valentová